

C.L. Verkerk

Sport en spel in de Middeleeuwen

De middeleeuwse cultuur kende verscheidene activiteiten die een sportief karakter hadden. Toch moeten pogingen om de wortels van veel hedendaagse sporten in de Middeleeuwen te zoeken van de hand worden gewezen als een *invention of tradition*, aldus C.L. Verkerk.

Uitgaande van de sporten en spelen, die het hedendaagse leven beheersen, denkt men niet direkt aan middeleeuwse oorsprongen en ontwikkelingen. Maar het woord 'sport' zelf is al van middeleeuwse oorsprong. *Se desporter* in het Oudfrans en *to disport* in het Oudengels kon 'zich verpozen' betekenen, een weliswaar iets uitgebreider begrip dan spelen en sporten alleen, maar ongetwijfeld vielen die begrippen eveneens onder de bedoelde verpozing. Aan sport en spel is evenwel ook een vorm van strijd verbonden, die bij verpozen niet direkt noodzakelijk is. Huizinga heeft in 1938 in zijn *Homo ludens* laten zien dat spel, met als belangrijkste element de strijd, het gehele leven en zijn omgangsvormen heeft beheerst van de vroegste tijden af over de gehele wereld. Kinderen beginnen hun ontwikkeling met spelletjes, waarin het volwassen leven wordt weerspiegeld en waarmee dat volwassen leven wordt aangeleerd. De introductie in het volwassen bestaan is een bij alle volkeren volgens vaste regels uitgevoerd spel, zij het overal anders georganiseerd. En ook het volwassen leven is 'spelenderwijs' georganiseerd; in het rechtswezen met het duel in de vroegere Middeleeuwen, met eis en verweer, repliek en dupliek in het procesrecht sinds de ontwikkeling van het Romeinse Recht in de dertiende eeuw tot in het huidige rechtssysteem, in de wetenschap met sacrale raadselkampen bij de Brahmanen en in de IJslandse Edda, met wijsgerige discussies bij de oude Grieken, met het realistisch-nominalistisch *discours* uit de Middeleeuwen, verder ontwikkeld aan de universiteiten van Europa en de rest van de wereld. En zo ook in de staatkunde en de politiek en vanzelfsprekend in het krijgsbedrijf. Het ludieke karakter van dat krijgsbedrijf ziet Huizinga

terug in vele verschillende culturen, waar vantevoren afspraken werden gemaakt over tijd en plaats van het gevecht, vóór het gevecht geschenken en begroetingen werden uitgewisseld, na de strijd prijzen aan de dappersten werden gegeven en waar allerlei andere ludieke elementen een rol speelden.

Het tweegevecht ter vervanging van de echte oorlog of van de uiteindelijke slag is al van oude datum. In de Ilias van Homerus vochten Ajax en Hector tegen elkaar, de eerste als *herkos*, het bolwerk van de Achaeërs, de tweede als kampioen van de Trojanen. Hector daagde iemand van de Grieken uit om namens alle anderen tegen hem te strijden met als beloning de wapenrusting voor de overwinnaar. Het ging daarbij overigens niet om de uiteindelijke veldslag; eerder om een door Apollo en Athena bedachte opvulling van een rustpauze voor de twee strijdende partijen. In de door Gregorius van Tours vermelde strijd tussen Alamannen/Sueven en de Vandalen ging het wel om een echte slag, in Galicië in Noord-Spanje, waar de woongebieden van beide Germaanse volken aan elkaar grensden. De Vandalenkoning Trasamund sprak bij het begin van de beoogde veldslag: 'Hoe lang nog zal de oorlog het hele volk teisteren? Laten we voorkomen, vraag ik jullie, dat aan beide zijden grote aantallen mensen worden afgeslacht. Laten beide partijen een voorvechter uitkiezen en laten zij samen de zaak uitvechten. De partij waarvan de afgevaardigde de overwinning zal behalen, zal ongestoord het betwiste gebied mogen innemen.'¹ Toen de Vandaalse kampioen verloor, hield Trasamund zich aan de door hem vastgestelde consequentie en trok verder naar het zuiden. Uiteindelijk bereikten de Vandalen Noord-Afrika om van daaruit onder hun koning Geiserik in 455 Rome twee weken lang grondig en meedogenloos te plunderen.

De koningen vochten niet tegen elkaar. Dat was uiteindelijk ook niet het geval toen door de koningen van Sicilië en Aragon, Karel van Anjou en Peter de Wrede (voor de Catalanen de Grote) zou worden gevochten in 1283 in een tweekamp op 'neutraal' terrein in het Engelse Bordeaux. De kroon van Sicilië was de inzet van de strijd. Na de verdrijving van de Fransen van het eiland na de Siciliaanse Vespers van Paasmaandag 1282 in Palermo hadden de Sicilianen de koningskroon aan de koning van Aragon, tevens graaf van Barcelona aangeboden. 'Om bloedvergieten van het

1 Gregorius van Tours, *Historiën*. Vertaald en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer. Ingeleid door M.A. Wes (Baarn 1994) 171-172 (II.2). Ook vermeld in J. Huizinga, *Verzamelde werken 5: Homo ludens. proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Haarlem 1950), 120.

christenvolk te vermijden' was de tweekamp voorgesteld. Terwijl de voorbereidingen daartoe in volle gang waren, werd bedacht dat een tweegevecht tussen de beide koningen wegens hun leeftijden ongepast was, daar Karel al zesenvijftig jaar oud was en dus voor middeleeuwse begrippen een oude heer. Peter was net veertig en dus in de kracht van zijn leven. Overeengekomen werd dat elke koning zou worden vergezeld van honderd ridders naar eigen keuze om voor hem het gevecht te leveren. Het is tenslotte niet tot een gevecht gekomen. Beide vorsten hadden in het geheel geen lust om zo de strijd te beslissen. Gelukkig was alleen de dag (1 juni) en de plaats van het gevecht afgesproken, maar niet het uur waarop het gevecht zou plaatsvinden. Vroeg in de morgen verscheen Peter met zijn ridders in het afgesproken strijdperk en vond geen tegenstander. Door zijn herauten liet hij zijn aanwezigheid annunceren, trok zich terug in zijn verblijfplaats, stelde zijn tegenstander officieel in gebreke en verklaarde zich overwinnaar van de tweekamp. Karel verscheen een paar uur later, vond eveneens geen tegenstander en deed hetzelfde als Peter. Elkaar voor lafaard uitmakend, omdat ze zich niet aan Gods oordeel wilden onderwerpen, vertrokken ze een paar dagen later uit Bordeaux.²

Ook koning Richard II van Engeland leek het in 1383 raadzaam de strijd met Frankrijk door een tweegevecht met koning Karel IV te beëindigen. Oom Jan van Lancaster werd naar het Franse hof gestuurd om daarover te onderhandelen. Hertog Lodewijk van Orléans daagde koning Hendrik IV van Engeland uit tot een duel namens zijn geesteszieke broer koning Karel VI, nog steeds gedurende de Honderdjarige oorlog.³ De zoon van zijn moordenaar, Filips de Goede van Bourgondië - Lodewijk werd in 1407 door zijn Bourgondische tegenstrever Jan zonder Vrees in Montreuil op de brug over de Yonne doodgestoken - daagde weer Humphrey van Gloucester in 1425 uit tot een duel om getweeën de strijd tussen Frankrijk en Engeland over de Franse kroon te beslissen. Ondanks de uitgebreide voorbereidingen voor het duel met vervaardiging van tenten, vaandels, standaarden en wapenrokken voor herauten en andere dienaren met de kleuren en wapens van de beide heren, ondanks professionele trai-

2 S. Runciman, *The Sicilian vespers. A history of the mediterranean world in the later thirteenth century* (Cambridge 1958 [Penguin Books 1961]), 263-264 met bronverwijzing.

3 Monstrelet, aangehaald in J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (herz. ed. Van der Lemp; z.p. 1997), 103

ning in de hertogelijke parken in Hesdin in Henegouwen door de Bourgondische hertog, met onthouding van overmatige spijs en drank, kwam het ook deze keer niet tot dat politieke tweegevecht.⁴

Deze laatste voorbeelden ter beslechting van een geschil in de trant van een duel als een soort godsoordeel stammen evenwel al ruim uit de tijd van de hoogtijdagen van het 'sportieve' duel, uitvloeisel van het aloude riddertoernooi. Dergelijke toernooien vonden hun oorsprong in de militaire oefening voor de echte oorlog. Daarbij werd aanvankelijk door twee teams gestreden van soms tien man elk, soms honderd man en zelfs is een geval bekend te Lagny waar 3000 man in het strijdperk traden. Er werden tevoren afspraken gemaakt over de condities van het gevecht: aantallen,

Het voorstellen van de toernooistrijders (met vier scheidsrechters). Uit: Joan Evans, ed., *De glorie der Middeleeuwen* (Den Haag 1985²).

wapens (meestal zwaard en lans), begin en eind van het toernooispeel, prijzen voor de 'spelers' (over het algemeen de wapenrusting van de overwonnenen, dan wel een rantsoen zoals in de echte strijd) en regels ter voorkoming van gevaarlijk spel met gemene of gevaarlijke slagen en steken. Als terrein voor een dergelijk gevecht, aan te duiden als een *mêlée*, werd globaal een gebied aangewezen tussen twee dorpen of in een vlakte waar de enige hindernis het akkerland van de omliggende bewoners vormde. Bij het toernooi ter gelegenheid van de kroning van Filips II Augustus van Frankrijk in november 1179 leidde de jonge koning Hendrik van Engeland een succesvolle charge waarbij zijn tegenstanders een wijngaard in

4 Ibidem, 103-104, eveneens naar Monstrelet.

werden gejaagd, die door de paarden vrijwel volledig werd verwoest. Er werd dus eenvoudigweg een slag in de werkelijke oorlog nagespeeld, waarbij het er soms heet aan toe kon gaan en het niet ongewoon was dat vier of vijf man terzelfdertijd zich keerden tegen één enkele ridder. Van scheidsrechters was in deze fase van het toernooi nog geen sprake. De beoordeling lag in de consensus van beide partijen.

Voorheen zocht men de oorsprong van dit toernooi bij de Germanen. In de zestiende eeuw dacht Georg Ruxner dat het eerste toernooi gehouden was in 938.⁵ Tegenwoordig evenwel wordt algemeen aangenomen dat de militaire trainingsspelen werden geformaliseerd binnen een duidelijk kader met vaste eigen regels in de loop van de elfde eeuw. In een kroniek van een monnik van Sint Maarten van Tours wordt onder het jaar 1066 vermeld dat de Angevijn Gaufridus de Pruliaco (Geoffroy de Preuilly), die regels voor het houden van toernooien (*torneamenta*) had opgesteld, zelf in zo'n toernooi werd gedood.⁶ Na het eerste kwart van de twaalfde eeuw blijken toernooien in het bijzonder in Noordfranse gebieden, Vlaanderen inclusief, bijzonder populair te zijn. Mathew Paris spreekt in 1179 van een *conflictus gallicus* ter aanduiding van het toernooi en Engelse vorsten die zelf in Engeland het houden van een toernooi verboden, trokken naar het continent, toen ook vallend onder hun gezag, om mee te doen aan een van de vele toernooien die daar werden georganiseerd. Reeds in 1130 werd het toernooi door paus Innocentius II op het tweede concilie van Clermont verboden als een zondig bedrijf: 'verfoeilijke feesten, in de volkstaal toernooien geheten, waar ridders graag bijeenkomen om te koop te lopen met hun kracht en sterkte en hun roekeloze stoutmoedigheid'. Deze krachten zouden beter aangewend kunnen worden voor de strijd in het Heilig Land tegen de Islam.⁷ Toch bleef deze toernooivorm in trek tot het eind van de dertiende eeuw.

Binnen deze vorm van toernooispeel kon men ook individueel grote

5 Georg Ruxner, *Thurnier. Das ist die wahrhafte, eigentliche und kurze Beschreibung von Anfang, Ursachen, Ursprung und Herkommen der Thurnier im heyligen Römischen Reich Teutscher Nation* (Frankfurt am Main 1578); zie R. Barber, *The knight and chivalry* (Londen 1974), 160.

6 Ch. du Fresne, seigneur de Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (ed. L. Favre deel X; Niort 1883-1887), 120: *Chronicon sancti Martini Turonensis* en *Chronicon Turonensis*.

7 Naar M. Keen, *Chivalry* (New Haven en Londen 1984), 84, ontleend aan J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* deel XXI (Florence en Venetië 1759-1798), 439.

roem en rijkdom verwerven. Een van de beroemdste toernooivechters uit de twaalfde eeuw, zowel in Frankrijk als in Engeland, was William Marshal, oftewel Guillaume le Maréchal. Zijn carrière begon in 1167 in een toernooi bij Le Mans tussen zijn Normandische heer Guillaume de Tancarville en de jonge koning van Schotland William the Lion, ieder met veertig ridders in hun gevolg. De juist tot ridder geslagen Willem onderscheidde zich in die strijd door verschillende ridders van de tegenpartij gevangen te nemen die daarmee hun paard en wapenrusting aan hem verloren. Aan het eind van de dag had hij negen paarden en wapenrustingen plus bagagepaarden. Er kon dus flink verdiend worden aan het spel en als een hedendaagse profvoetballer trok Willem, contractueel gebonden aan zijn heer, van het ene toernooi naar het andere, slechts onderbroken door echte oorlogen wanneer hij met zijn leenheer de koning van Engeland ten strijde moest trekken. Hij bracht het tot Lord of Pembroke en tutor van de jonge Engelse koning Hendrik tussen 1176 en 1182. Toen hij in ongenade viel, stonden de heren in de rij om hem als hun toernooivechter in te palmen. Er werden bedragen tot 500 pond per jaar voor hem geboden, een voor die tijd niet onaanzienlijk bedrag.⁸

In de loop van de dertiende eeuw vonden er belangrijke veranderingen in het toernooispel plaats. Allereerst was dat de regulering van de *mêlée* onder koninklijk gezag, voor het eerst in Engeland. Er moest vergunning worden aangevraagd, de toernooiplaatsen werden tot vijf beperkt, controleurs werden aangesteld, er moest een tax worden betaald, oplopend naar rang en stand, het gebruik van ontpunte en botte wapenen werd verplicht gesteld en dergelijke. Tegelijkertijd onstond ook de gewoonte om lanssteekgevechten tussen twee ridders te paard te houden met de bedoeling de ander uit het zadel te stoten. In de twaalfde eeuw, in de tijd van William Marshal, werden dergelijke gevechten in het 'voorprogramma' van het eigenlijke toernooi, de *mêlée*, gehouden, maar in de loop van de dertiende eeuw werden ze hoofdmoot. In het Oudfrans werden deze gevechten *jostée* genoemd, van het Duitse *tijoste*. In het Engels werd dat *joust*. Het werd een gevecht van man tegen man om elkaars bekwaamheid in de hantering van de wapenen te testen. Het strijdperk werd beperkt, er kwamen 'officials'

8 Over Guillaume le Marechal zie ondermeer R. Barber, *Knight and chivalry*, 163-165, M. Keen, *Chivalry*, 20-22, S. Painter, *William Marshal* (Baltimore 1933), G. Duby, *Guillaume le Maréchal* (Z.P. 1984), in het Engels vertaald als *William Marshal. The flower of chivalry* (Londen en Boston 1985). De bron *L'Histoire de Guillaume le Maréchal* is uitgegeven door P. Meyer (Parijs 1891-1901).

om de score bij te houden en het oorlogselement verdween. Het doel van het tweegevecht werd de lans te breken op het schild van de tegenstander en tegelijkertijd diens aanval te pareren. Het van het paard stoten, met of zonder gebroken lans, betekende een complete overwinning. De overwonnene werd gevangene. Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw werd het gevecht op de grond voortgezet met het zwaard om de uiteindelijke overwinnaar vast te stellen.

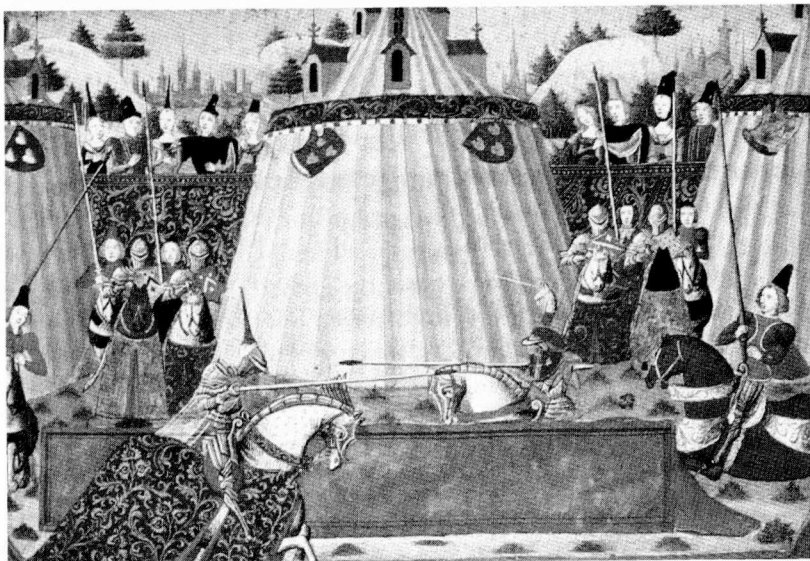
De herkomst van het steekspel wordt gezocht in Oostenrijk-Bohemen, en wel in Steiermark. Uit dat gebied was Ulrich von Liechtenstein afkomstig, die als uitdager in 1227 door Zuid-Duitsland en Italië trok, prachtig gekleed als Venus, vechtend ter ere van een jonkvrouwe of anderssoortige dame. Tussen 25 april en 23 mei 1227 wist hij, naar eigen zeggen, 307 lansen te breken. Snel verspreidde zich deze nieuwe vorm van toernooispeel onder de edelen en de ridders van (West-) Europa en het beleefde zijn glorie tijd aan het einde van de veertiende, begin vijftiende eeuw met vaste regels over de toelating, waarbij adeldom en 'riddermatigheid' eerste vereisten waren. In de loop van de vijftiende eeuw kregen hoofse en amoureuze elementen de overhand, terwijl tegelijkertijd de elementen van gevaar steeds meer door regulering naar de achtergrond werden gedrongen. 'Zonder levensgevaar kon men zich toch een held wanen', schrijft Van Winter.⁹ Maar ook in de loop van de vijftiende eeuw en zelfs in de zestiende eeuw vielen er nog slachtoffers bij dit ogenschijnlijk ongevaarlijk geworden spel.

Het toernooi van de Middeleeuwen was een sport voor de elite van de maatschappij. Lagere echelons deden hooguit mee in de *mêlée* als hulpmachten en voetvolk. Maar de burgerij van de laatmiddeleeuwse steden wilde zich graag meten met de adel en, waar het kon, probeerde men de gewoonten van deze sociale bovenlaag na te doen. Huizinga geeft daarvan een alleraardigst voorbeeld in het tweegevecht tussen twee burgers in 1455 in Valencijn, bijgewoond door hertog Filips de Goede van Boergondië, een *moult belle sermonie* volgens Chastellain.¹⁰ Maar al vanaf het begin van de strijd ontaardde het gevecht doordat men zand in elkaars ogen scheppte met de schilden, de een van de ander een vinger afbeet, de ander bij de eerste een duim in zijn oogkas drukte en uiteindelijk de laatste op de rug van zijn liggende tegenstander begon te springen. Deze werd tenslotte uit zijn lijden verlost toen hij, halfdood, door de stadsbeul werd opgehangen. Zijn

9 J.M. van Winter, *Ridderschap. Ideaal en werkelijkheid* (Bussum 1965) 98.

10 J. Huizinga, *Herfsttij*, 105 noot 23, ondermeer naar Chastellain III, 38-49.

smeekbeden bij de hertog hem te sparen vanwege zijn verdiensten in de oorlog voor Gent hadden hem niet mogen baten.

Een joust te St. Inglevert. Uit: Richard Barber en Juliet Barker, *Tournaments. Jousts, chivalry and pageants in the Middle Ages* (Woodbridge 1989).

De *palio* tussen de zeventien *contrade*'s, de wijken van Siena, de *palio*'s van andere Toscaanse steden en het stierenvechten in Spanje met al hun zorgvuldig te betrachten regels lijken hun wortels te hebben in een middeleeuwse poging van de burgerij een eigen vorm van een toernooi te ontwikkelen. En ongetwijfeld zullen allerlei elementen zijn overgenomen uit het middeleeuwse toernooi en uit middeleeuwse spelen van de burgerij. Maar in zijn huidige vorm gaat de beroemde *Palio* van Siena niet verder terug dan 1656, de tegenwoordige regels en de indeling van het stierengevecht kwamen pas in de loop van de achttiende eeuw tot stand en het reglement voor het gevecht met de stier werd niet eerder dan in 1852 in Madrid vastgelegd. Pas in het begin van deze eeuw werden steeds meer verplichte grondpassen en variaties ontwikkeld die het doden van de stier vooraf moesten gaan. Daarmee lijken deze vertoningen van 'middeleeuwse' burgerlijke sporten eerder te behoren tot de categorie van de 'invention of tradition' uit later tijd dan directe opvolgers te zijn van middeleeuwse stedelijke spelen.

Een andere veel beoefende 'sport' van adel en ridderschap was de jacht

en in het bijzonder de valkenjacht. De valkerij ofwel het 'vederspel', zoals de valkenjacht in het Middelnederlands heette, moet afkomstig zijn uit de steppen van Centraal-Azië en is door Hunnen en Tataren naar Europa gebracht. Door de belangstelling voor deze sport van keizer Frederik II, die er een verhandeling over schreef, verkreeg de beoefening in de dertiende eeuw nieuwe impulsen. Het 'verhef' van het leen door de erfgenaam van een leenman moest vaak in de vorm van een valk, een sperwer of een havik worden voldaan, soms zelfs met een uit IJsland afkomstige witte valk. Het toont aan hoe wijdverbreid de valkerij is geweest. Het strijdelement beperkte zich evenwel tot een strijd tussen de dieren en het is daarom de vraag of de valkenjacht volgens de huidige begrippen en gangbare definities wel tot de sport kan worden gerekend.

Het sportelement is wel enigszins terug te vinden in de gewone jacht met zijn strijd tussen mens en dier. De laatste heeft duidelijk de minste kans op de overwinning. Het jachtrecht was in principe een vorstelijk recht, verbonden als het was aan het wildernisregaal uit de Karolingische tijd. Via de koninklijke vazallen was dit koninklijke jachtrecht overgegaan op de territoriale vorsten en de grote domeinbezitters. Johannes de Beke meldt van Floris V dat hij 'heerlike woningen ende pallase' liet bouwen in de Haarlemmerhout, 'dat *der Voghele Sanc* hiet', en in Den Haag, 'daer hi mit joncheers ende mit joncfrouwen in der wildernisse des boschs stadelix te jaghen plach...'¹¹ Ook deze adellijke bezigheid werd door de burgerij van de steden nagedaan. Het was hen echter verboden te jagen in de domaniale gebieden buiten hun eigen vrijheden. In een kopie van het vederspel en de jacht werd dan maar geschoten op een nagmaakte vogel, de papegaai. De winnaar van het jaarlijkse papegaai-schieten werd koning voor het volgend jaar. Deze sport werd vooral beoefend door de leden van de stedelijke schutterij, zo blijkt bijvoorbeeld in Arnhem in 1413. De schutterij *mytten ancker* daar ontving van het stadsbestuur dat jaar tien pond 'doe sy die papegoy schoeten.'¹²

Deze schutterijen, ter verdediging van de stad en in later tijd ook inzetbaar bij aanvallende doeleinden, mede om te voldoen aan de feodale verplichting aan de heer, oefenden zich, gedeeltelijk in sportverband, op de binnen de steden voor hen ingeruimde terreinen, 'doelen' geheten. Er

11 Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* (ed. H. Bruch, RGP Grote Serie 180; Den Haag 1982), 152.

12 W. J. Alberts en J.P. Vredenburg, ed., *De stadsrekeningen van Arnhem* deel III: 1402-1420, 268.

bestonden twee typen bogen. Al sinds de prehistorie was de handboog over de hele wereld als jacht- en strijdwapen in gebruik. Daarbij wordt de pijl door middel van een pees uit de vrije hand gespannen en weggeschoten, wat weinig ruimte kost. Daarnaast was er de kruisboog, waartoe ook de voetboog behoorde, een veel zwaarder wapen dat veel meer ruimte vergde. In de vazallenlegers van de vorsten vormden de kruisboogschutters een linie achter de handboogschutters die als eersten vooruit werden gestuurd. Beide soorten schutters behoorden tot het voetvolk dat de ridders te paard vooraf ging. De handboogschutters hadden Sint Sebastiaan vaak tot hun schutspatroon, de kruis- of voetboogschutters Sint Joris. In Gent wordt in de stadsrekening van 1314 het *grootte souvereïne hoofdgilde van den edelen ridder Sint Joris* genoemd.¹³ De verwijzing naar het ridderlijke karakter van de schutspatroon zal ongetwijfeld de bedoeling hebben gehad ook het ridderlijke element van de burgerlijke schutterij te onderstrepen.

Ook anderszins werd in de steden in sport- of schoolverband geoefend voor de strijd. In Bergen-op-Zoom verkreeg het 'gezelschap' van den *gulde van den croonen van den zweerde* (het gilde van de kroon (krans) van het zwaard), gewijd aan de heilige Michael, van stadsheer Jan van Glymes in 1486 een keur met regelingen over de samenstelling van bestuur van het gilde met bepalingen over strafmaten tegen allerhande vergrijpen. Het gilde blijkt over een sportschool te hebben beschikt, waar werd geoefend in verschillende soorten gevechten: met zwaarden, met strijdbijlen (*haecsse*), met halve lansen, met dolken (*nagelmes*), met schilden (*boeckeler*, ook een bepaald soort zwaard) en met de korte degen (*dagge*). Tevens werd er geworsteld, 'met of zonder wapen'. De gezellen van het gilde oefenden op de school in 'deze consten in rechtverdighen spele.' Jaarlijks werden tijdens de *conincfeesten* de nieuwe bestuurders van het gilde gekozen. Om de *croone* werd gevochten op zondag voor heilig Kruisdag (3 mei). De dag werd ingewijd met een gezamenlijke mis van alle in de stad aanwezige gildebroeders samen met de oude koning van het gilde. 's-Middags werd dan om de kroon gevochten, waarbij de oude koning bereid moest zijn tegen ieder die dat zou willen, zijn kroon te verdedigen.¹⁴

13 H. van Werveke, *De Gentsche stadsfinanciën in de Middeleeuwen* (Brussel 1934).

14 Met hartelijke dank aan de heer A. Hazes, die mij op deze tekst attent maakte uit het GA Bergen-op-Zoom G 1: *Register van de keuren der gilden en ambachten* fo 32vo; zie ook C.J.F. Sloomans, *Jan metten Lippen*, 32, die spreekt van het gilde van de schermers. Daarnaast bestond in Bergen nog een gilde van de *schutterie van der gebroekener pese*, speciaal bedoeld voor de jongeren.

Van allerlei balspelen wordt de herkomst op de een of andere manier in de Middeleeuwen gezocht. Natuurlijk heeft men her en der gelijksoortige spelen met ballen, pucken, stenen en dergelijke gespeeld door te trappen, te werpen, te rollen, te slaan, met voet, hand of stok. Zo zou voetbal in ploegverband reeds in China zijn gespeeld. Uit Florence is een *Discorso sopra il gioco del calcio fiorentino* uit 1580 overgeleverd van Giovanni de Bardi¹⁵ en ook in Engeland en Frankrijk moet er gevoetbald zijn. In Italië was het voetbal een elitespel, in de beide andere landen was het een spel voor het gewone volk. Het aantal spelers wisselde sterk. Soms speelde men met dertig man tegen elkaar, soms met honderden en soms hele dorpen tegen een naburig dorp. Uit Schotland zou er een vermelding zijn van een jaarlijkse wedstrijd van gehuwden tegen vrijgezellen. Vanwege de vele ongevallen werd het spel soms door de vorsten verboden. In 1349 verbood koning Edward III van Engeland het omdat het de burgerij zou afhouden van het oefenen in het boogschieten ten behoeve van de juist begonnen oorlog tegen Frankrijk. Ook de Franse koning verbood het in 1369.

De bekendste balspelen uit deze streken zijn kaatsen, kolven, kegelen en klootschieten. Deze spelen kwamen overal in Europa in allerlei vormen voor. In hoeverre onze huidige balspelen en -sporten van deze middeleeuwse varianten zijn afgeleid, is niet altijd even duidelijk. Zo werd in Holland in 1390 gekolft. Een *colve* is in het Middelnederlands een stok, knots of knuppel, die in een bepaalde vorm ook als wapen dienst kon doen in de oorlog. Uit 1452 is in Schotse wetten een verwijzing naar het golfspel overgeleverd. Het hedendaagse golfspel is vanuit Schotland en Engeland vanaf 1875 verspreid. Een der oudste golfclubs stamt uit 1754 en was gesticht in het Schotse Saint Andrews. Het is de vraag in hoeverre het Hollandse kolven van 1390 verband houdt met het Schotse golfspel van 1452 en of het spel van 1452 gelijk mag worden gesteld met het spel dat gespeeld werd in de club van Saint Andrews. Dat verdient nader onderzoek.

Dat geldt eveneens voor sporten als zwemmen, schaatsen en roeien. Ongetwijfeld werden deze beoefend, maar dan niet altijd als sporten. Uit een tekst over Luilekkerland uit 1546, waarin door omdraaiing van de werkelijkheid met die werkelijkheid de draak wordt gestoken, blijkt dat er wedstrijdelementen moeten zijn geweest.

Dit landt is also vol gheneuchten ende vreuchden, die daer daghelijcx ghebruyct ende ghehanteert worden ... Want als men daer in de doele schiet

15 Vriendelijke mededeling van Benjo Maso, waarvoor mijn hartelijke dank.

ofte anders, so wie dan alderveerst vant wit is, die wint het spel. Ende als men een weddeloop loopt, so wint altoos die leste.¹⁶

Hoezeer deze wedstrijden in de Middeleeuwen als sport werden beoefend, dan wel als verstrooiing dienden in de beperkte vrije tijd die men had, dient altijd nader te worden onderzocht, aan de bronnen te worden gecontroleerd en op zijn werkelijke merites te worden gewaardeerd. Ik heb sterk de indruk dat schrijvers over afzonderlijke hedendaagse sporten al te snel geneigd zijn hun sporten zo oud mogelijk te laten lijken en elke schijn van gelijkenis als een voorloper van die sport te willen zien. Sportgeschiedenis op een wetenschappelijke manier behandeld kan daarin wellicht verheldering scheppen.

Een *joust* voor een 'kasteel van liefde', een favoriete encenering vanaf de veertiende eeuw. Uit: Richard Barber en Juliet Barker, *Tournaments. Jousts, chivalry and pageants in the Middle Ages* (Woodbridge 1989).

16 H. Pleij, *Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven* (Amsterdam 1997), 58, regels 70-74.